

17626

GÄSTRIKLAND

=====

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

Hedesunda

22/11 1945

Wendin, Vivi, 1945

Svar på ULMA:s frågelista 1 Mjölkhushållning

94 bl.4:o, 9 teckn.

17626

1
Svar på frågorna T. 1. Mjölkburhållning Hedersunda
Länshand

1. Orda slag av mjölk
Mjolk: Allmän benämning på
mjölk är mjölk.

"mjölk" var dom
men om man dom förfog
int so "stil" köns so bra, so dom
fek int so mjukt, so int var han
so fet heter "mang göger" (L.F.)

De djur, som man
använde mjölken ifrån, var
getter och kor.

"Nog försökt dom
slyra (ordna) so ha nämn ko.
O dom, som int känna hä, hedd

"stil" eller stila (stil, stilde, stilt) =
fodra kreatur, uppföda. Även ett sub-
stantiv stila användes.

mä gethö, sä dönn skäll fö njölk.
 For tebaks kanna den fättigaste
 "fängta" o ha en get, sä hadd
 dönn dä njölkstann ämminstone.
 Men gethönn kom "bryt" (d.v.s. man
 slutade att hålla sig med getter) Hä
 vant börlagt mä gethö. O si dä ä
 sä o, dönn ä sä "folk^{fol}komma" en
 del o skä" träll på stänjas o
 buffas, o dönn gör "Gällna" på
 folk, sä dä töl (ind ^{dönn} annat än

1) fängta = skaffa. d. ex. "Han for o fängta
 sövöallt." "Allt geck hä o fängt
 i hop te en get." 2) bryt = bryt
 3) folkkomma = folkbond, folkhållaren. 4) Gällna =
 skuldblad

bekräftat av
 uppsättningsman
 23/4-46
 d-nj-22/02

1879

gärdslöshyttja. O 1879. var ä första
 äre ja var i fäbör, o då var ä
 förbjude o ha getter gå på allmän-
 ningen. Döm skall lära ha stänga
 sel, för döm ät upp skojen (skogen).
 O ja minns döm var så förarga
 (förargade) o sa döm fätliga feck
 int ha en get en gång. Döm
 föräkt ha döm kvar, så länge
 döm hämma. O på sömmarn feck
 hä ju; o döm fängta o tog hem
 salbär o "salstunt". Men si hä
 feck int, när dä wart förbjude
 så där. Men si hä va för svärd
 o si döm fätliga, som lära
 - - -

"salstunt" = De färke ärrhotten på tall.

Landsmårskivet Uppsala 17626
 Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
 GST.

4.
2
"gå gärfars för o få ett stopp mjölk.
O så varst dönn ju utan "jissugöl"
o, som ä så fett o gött. Mor
dela mä så mjölk, så länge hon
hanna. Men komo hämma bi in
för oss mä." (S. J.)

"Nog hadd ve jettor.
Dönn hadd ve kemma, (hemma)
när ve hadd komo i jäbon."
(S. F.)

"Utanvessfölk höll så
allt mä jettor." (P. N.)

"jissugöl ä krafton
o go, o så bra han skal va
- - - - -

"jissugöl = sovel från get.
"gå gärfars = gå för varv i gårdar-
na.

för dörr, som hade bröstjuka
sen. (L. 7.)

Mjölken användes också
till djurföda.

Hatten, som man höll
som husdjur som hjälper mot
rättplågar, skulle ha mjölk, of-
sa solmjölk. Men kött fick han
hålla sig jäv med.

Desutom skulle korvar
och killingar ha mjölk. De, som
hade gott om mjölk, kunde också
ge gäsen en skrätt. Smågrisar
försökte man alltid ge en mjölk-
bit den första tiden. Det hän-
de s. o. m., att man undan tags-
vis givit kor mjölk.

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.

Figl. 1

"jo ba gisar o kätvar
 o zilyar koma fo myshk. man
 dom brara ju frida. da var
 int da som nu. dom va
 rad om myshkora. man dom
 fod op ba kätvar o zilyar
 ma myshk. ja vet utarves-
 fshk koma fo op et par
 zilyar. dom koma ha dom
 et par manadar. lenger had
 om int ra frida märka. ba
 kätvar o zilyar fek nyrita;
 ätrinstone et par manadar.
 si sen pro var sleft dom
 ut om pa höhmar o sa,
 sa dom fek fo sa gehv. sa
 da löra dom ha lito hül,

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
 Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
 GST.

Figl. 1

månar?

tes dom var van. da kōna
 dom va en 6-7 mōnadar, da
 dom fek stīl sa gætr. man
 si da jek da int o velt
 dom i bōyan int man vi
 stīld dōm jū int ma nysīla
 hel tīn. utan var dom var
 līt te vakst sa "skōma ve
 mjōkōn, o sa kōka ve vāling pa
 vatr o kon ēlōr hārra. mest
 kon var, a. o so bāna ve
 da i mjōkōn. da der fek dom,
 var dom va līt te vakst
 man nu for tīn stīlōr dom
 ma mjōk en del, tē, dom
 er sōtt, ert." (L. 7.)

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
 Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA

GST.

Figl. 1

en del säga skōma

"Int feck. Löm mjölk
länge. Te blenna mä "rämmjölke".
(L.F.)

²⁾zilar har fot mjölk. o
en del har ^{gure} jure köns (korna) ma n!
men en del har int ³⁾drütze
da. (O. Ö)

Någon annan använd-
ning av mjölken. är till djur-
och människoföda är int hän-
da av sagesmännen.

Borthällning av mjölk
förekom mycket sällan.
"Döm kamma sö bort
nämn rännmjölk nämn gång. (O. Ö)

²⁾zilar = kullingar. ³⁾drütze = druckit
"rämmjölke" = skummad mjölk.

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.

"Jost va ja vet stog ve
bört nämn mjölk" (L.F.)

Rämjölken användes till
kälvdäns o. d. se vidare sid. 35!

Desutom användes den
till djurföda.

"Kälvon skall ju ha
sitt första mål av rämjölken. O
så brukar man ju bört av rä-
mjölken." (L.F.)

Rämjölken hä va mjölken
kon mjölke, när kon hadd
kälva. Te räkrä rämjölk te i
sjätte mål. Men i bland duggd
an int till matlagning förr
i tredje mål. Han ysta int
förr. O rämjölken nämndes

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.

man ge bört är o." (L.F.)
 Spennvarm mjölk: Spennvarm mjölk
 benämnes spennvarm eller spennst
Spennvarm kunde vara det vanliges-
 te uttrycket.

"Spennvarm mjölk di-
 rekt ur "jurs skall" va bra för
 bröstsjuka." (L.F.)

"Älke spennvarm mjölk
 gav dönn åt dönn, sönn hadd
 lungfel." (L.F.)

"Diä va bra mä mjölk
 från samorra ho för dönn, sönn
 va klen är sä" O fresh skall
 ho vära. Diä har dä vore
 - - - - -

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
 Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA

GST.

Fagl. 1

"jurs = fjurret

"hulle bra är läkare, så ja vet
döm kom dereht ut i "fjäsö" o
drack en där värma mjölkem då
dä wart yppa, att döm wa brökt
sjuk. ja vet döm kamma säga
"ja, han har lungsot. Nu går
han i fjäsö" o dricker spennäm
mjölk, så nu är dä väl snart
färdet. Si dä wa mest för rent
förr, när dä wart yppa döm
hadd lungsot. Döm kamma dö
för väv hela familjer. "(L. J.)

Nymjölkad, ännu varm
mjölk, kallas silsjöpon. Den an-
sigs hälsosam och gavs framför

"hulle = hällit, ansett. "fjäsö" = ladu-
gården.

? fjäsö?

allt iat bann.

"O var dom kom in, so tog dom alle en kafe kop, elst sa o slog op i, o gav at bannsa o sa: kom for da silsyan! drik en her varma myskor nu. de skal va bra da." (L. J.)

bannsa?

"Var dom falk opp krojrasen pa et hus, skal dom alle ha krojras kalas. O da kenne dom blann annat bju pa myrta myolk. Men int var da da alla, som hadd sa. Men hembrygga "starkt drecha hadd

"starkt = starkt. " en del raga bannsa

Landsmäsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin, 1945. HEDESUNDA
GST.

alla (O. O)

Sötmjölk: Med sötmjölk menar man i allmänhet oskummad mjölk. Äkta sötmjölk kan man säga om färsk oskummad mjölk.

Skummad mjölk: Mjölk ur vilken man utvunnit gräddern. kallas skummjölk eller skummjölk. Men ännu vanligare bland de äldre är rännmjölk. "skönna mjölk köna en ha te mjölk" (L. 7)

"älske vi sa älsket en rännmjölk fr. febak's int" (L. 7)

"rännmjölk had ve stora stor stora "trij" (O. O)

"rännmjölkens skol

"trij" = triq.

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.

Frgl. 1

2 frög?

dem ha o jfr ord av. (P.N.)
 Kokt mjölk: Skimmel, som kunde
 uppstå på öppna mjölk, kallas skimm
 Många anse den för särskilt
 näringsrik och hälsosam. Men
 vid ortberedning var man mycket
 rädd för, att det skulle bildas
 skimm på ortmassan, medan den
 ännu var i grytan.

Grädde. Grädde går i allmän-
 het under grädda. Någon gång
 kan man få höra ordet fil.
 Men med fil menar ofta det
 fjocka, som ligger överst på
öppna mjölk i motsats till vass-
 tan. Filbänk säger man om

"öppna mjölk" = kokt mjölk
) en del av regemännan säga filbänk

mjölk, som fått stå, så gräddes
gätt upp.

"När de kom nor
te fäbör, kona man bjue
döm prä filböyk. 'ska du ha
lits filböyk? kona man säga,
o so tog man ner en fil-
böyk från "hiltor", o döm feck
dricka, o när döm hadt fött
nog, var o bära o stal te-
bäks böykor. äre de fars.
et gras i mit henn, utan
döm feck dricka dericht ut böy-
kor. o äre var o nor, som
va Guck för tre int. när en
skol bjue prä filböyk te hem.

'hiltor = hyltan.

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.

Fgl. 1

fisk o va, sa fisk i en rest sa
en grädan. do var o ju i synen
fäbodag (L.F)

" var dom kom o skol
ha "fäbodag skol dom ^{alle} rätte ha
et fat ma fil po ilor non tim
kop ma flökas." (L.F) Se även sid.
63!)

"Dä, som kom o gjord
fäbodag, skall alle ha särskild
traktering. Man koka gröt, o han
skall stå till märta dag dä, så
han va kall. När, dom dä kom
hemifrån, skall dom ha gröt
o flökas; o smör o brö o ost
_ _ _ _ _

"fäbodag kallas den dag dä man
kom till fäboden hemifrån gården
för att hämta smör och ost

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA

GST.

Fgl. 1

skall döm ha, för döm hadd
lång väg (ätku form väg) o gu.
Döm hadd mat mä ät öss o.
(L. J.)

21

Självläpt mjölk kallas löjor-
mjölk. eller löymjölk.

"Löymjölk hämma
bi sä fjök, sä hon geck o
skär mä kniv." (L. F.)

"Dä var int bra o
ge kävranö löjor-mjölk." (O. Ö.)

"Ve hadd inen "brönn
ve fäbon, sä ve hämma int kyl
är mjölkern, sä harr. löymra
o surra sä lätt"

133

Ve hämma dreck mjölk,

"brönn = bunn.

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA

GST.

Frgl. 1

söm va så sur, så sur." (P.N.)

Mager mjölk säger man är klen eller dålig.

"Flä" går int o få nå gött brö är en här mjölkem, tron är så klen." (L.J)

"Mjölkem var så klen, så tron va blå." (L.F)

Sjåbrunnad mjölk går under nammet surmjölk, hölmjölk, rännmjölk. Den går också ofta under benämningarna elakmjölk.

"Nog har änn bära drutlys mjölkem, fast tron har varit elak. Men hu då, så rädd

Med rännmjölk menas egentligen skumm-
mjölk. Men ofta menar man sur och
skummad mjölk

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.
Frgl. 1

man var för en där elakmjölk.
O ja minns i blann hudd han
vurde så elak, så då gick int
o få ost är en." (L. J.)

"surrmjölk och kün
som. Men si o han jälon
do är han ändå samer
för, do är han i brötnings-
en del sa han va vidon".
(O. Ö.)

"Om kornö är prä"my-
välle, så bir mjölk bärk." O. Ö.
Sjåbosurrvad mjölk an-
vändes som människoföda. Man
drack av den men inte gäms.
Den äts också till gröt. Man

köns?

"myvälle" = återväkten, av gräs

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.

Fgl. 1

kunde också användas den vid
 orberedning. Se vidare under detta
 kap. Undantagsvis kunde man
 också använda den som gris-
 mat. "Tjernmjölken" ansågs för
 bättre än annan surmjölk. Den
 äts till gröten och användes
 också som dryck. En del anse-
 der också vara hälsosammare
 än annan mjölk.

"Tjernmjölken, tacka
 för att man skall ta rea på
 - - -

"Tjernmjölk = kärnmjölk. Den var
 så gott som alltid sur, då man
 spröade grädden flera dagar, innan
 man kärnade.

han. Döm, som kom, o skall
 ha fäbodag, skall allte ha
 en stor flaska mä sur fjerr-
 mjölk mä sä hem, som döm
 skall ha te gröten. Ja, en
 del kanna ha nämn to hem
 ma o. O allte när ve skall
 ut te änje, så skall ve ha
 en stor flaska mä fjerrmjölk.
 O ja minns ve skall ju ha änj-
 jeströ it honna. Vi kanna va
 böta hela vickan. O så skall
 vi ha sill o präron o en stor
 flaska mä fjerrmjölk. O i blann
 kanna man ha börvälking
 o ärtor mä äss. O ja minns

) präron = probatis

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
 Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
 GST.

Figl. 1

va roligt va vi hadd. Vi bodd i
 en lada. O sa hadd vi en stor
 sken utanför, som ve laga mat
 på. När ve kom ut på "mån",
^{var ä} "o gör opp ell o på må protabiser.
 O sa hadd vi må ärs en kista,
 som ve hadd mat i. O da daga
 vi fram mat på kistlocke
 o ät glösteht sill o protabis.
 Sen var ä o skyrn sa o plak
 pärönä. ur grytan o få på
 värternä. I blann kanna vi ha
 nämn löv köttbit, som ve kan-
 na släng må. Sa var ä ut o räf-
 sa, mens da där koka. O sa
 ät ve middan, o da var är-
 "mån = morgonen.

ker o brö o messmör. O på
kvällarna skall vi ha korn-
mjölsgröt o surmjölk. Då var
för svårt, om vi inte hade
surmjölk, då lära vi ha dricka
till gröten." (L. J.)

"Surmjölk o tjemmjölk
ät ve som "supön." (O O)

Smalf. ?

Man tillagade även
sätmjölk och åt under sommar-
månaderna. Även den kunde ätas
till gröten.

"Ja, ja vet då rakt
int, hur dom skaffa till en
där läter. Men vi brukar ja
i nämn grängård. O då behöv

"supön = soppar.

des bära vänni enda matke.
 O så slog man på nyrita mjölk
 ja, en del stamma o, när dönn
 skall sätta läte. Dönn rila
 i stora träbrög eller "stenkär".
 Då stana bättör, om då va
 vid böttor. Man ät ofta, sät
 mjölk o "betta brö i." (L. J.)

Om sömmarn äter
 ve sätmjölk. Då ätor ve söm
 nyvön. Anna va te Per Oss o fuk
 läte. Men en del sättör är nä
 örtör. Men då har ja int nä
 reda på. "(C. Ö.)"

"När är skall ta.

3) betta brö: bryta sönder bröd
 "stenkär": lerkär stana = stanna.

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
 Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
 GST.
 Frgl. 1

Sämjölk skall man ta i
 överska lagrö mä gräddan
 o ha (sett på nästa gång.
 Man rita upp stora "krö" o
 då fick stå, kus då gick i hop.
 (S. Ö)

I regel försökte man
 sköta sämjölkten, så att den
 skulle hålla sig god och fink.
 Men om den gick ut (d. v. s.
 sämjölkten blev förstört i den)
 fick man äta den ändå.
 I bland kunde den få stå,
 så det blev mask i den. Men
 i värsta fall åt man den ändå.
 Annars fick man ge den till svinen.

"krö" = krög

Malkäster, i vilka mjölk ingick
som en viktig beståndsdel.

Sötmjölk: Även vuxna kunde
i bland föredra sötmjölk. Men
det var inte så vanligt. Många
ansågo, att man inte hade råd
att dricka sötmjölk. Men den
ansågs för kraftig och hälsosam.
Ofta åt man mjölk
och bröd.

"Mjölk o' betta." Då åt
vi mjölk i fäbon. När man
kom in o' va tom o' hungrig,
så tog man o' åt mjölk o'
bettan"

"betta = brödbit

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.

Fig. 1

27

Ett ordbråk går i Valbo
"Ät bettan o långnäbb." Man
använde det, då man ville
uppmäna någon att äta bröd
till maten. Man berättar, att
ordbråket skall ha uppstått på
följande sätt: På en gård i
Hedesunda fanns en liten flicka.
En dag satt hon ute på trappan
o ät mjölk o bettan. Men plöts-
ligt kommer en ornn fram o
kruper upp och börjar dricka
mjölk ur skålen. Men den
lilla blir inte rädd, utan
ser intresserat på, hur ornen
dricker mjölk ur skålen. Men
till slut säger hon: "Ät bettan

o längräbb! (Ät bröd, också
längräbb! Ormen kallade hon
längräbb, för att hon visste
inte vad det var för djur, som
ät ur skålen)

Man ät ofta kokt
mjölk till kall gröt.

"Jä var vanle fru-
kostmat. Jä ät man vatt-
gröt på kvällen, o så på ^{mön} ~~mön~~
ät ve kallgröt o äppkaka mjölk.
(L.F.)

Man kokade också
ofta äpp mjölk och drack. Det
gjorde man för att bli varm,
om man kände sig frysor

Kmän = morgonur.

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin, 1945. HEDESUNDA
GST.

"Man drack kokt mjölk.
Hä va "jesvinnt. o kok opp, när
man va frysso. O lika var
ä ju jesvinntare o kok opp
mjölkor, än o koka grot på
mörnanö". (L. J.)

Man kokade också opp
mjölk och la i kärbost och
ät.

"Vella är bi riktigt
värm invärtes, så skull än
kok opp mjölk o ha i lite
drucka. O feck än ha litö
sirup ellör sockör i, dä varst
dä, dä riktigt gött. Dä där
- - - - -

"jesvinnt = lättbrudigt.

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.

Fgl. 1

2

ä bra för bröte dä. (B.B.)

att fusen mjölk
skulle ha medförts på färder
härna sagesmännen ej till.

Angående filbunke och
dylikt se sid. 23!

En mycket omtyckt
rätt, som tillreddes av röt-
mjölk med tillsats av lövräm-
na var sötast. Den togs ofta
med som förning på kalas.

"Sötast" hadd ve
bara se kalas. Då gjord man
på mysiga mjölk o löv^ratton.
En hel gryta gjord ve. Då
fuk koka, så dä varst som
länge, länge skivror. Då fuk

koka mä kanel o nejtkör i
 ett par timmar. Då fekk ko-
 ka, så då vart sön en ore-
 de gammhärva o så varsla
 Senn slog man opp då i
 ett duklag, o då fekk rimm
 är. O o ett sämt gott mes-
 smör då vart är en där
 varslan! O senn tog man
 o lag opp en där söstör
 på stora, stora karnfat. Där
 var långa, långa slimrör. Han
 fekk int prackas. Man tog mä
 gaffil o lag opp 'oreddet. Man
 sa, vet ja: 'Inget kalas utan
 söstör. (L. 7)
 - - - -

'oreddet = oreddigt.

"Stötest koka vi av röt
mjölk. Man fick vara försiktig,
när han skall slana, så
han int skall gå sömmer.
Ju helare man fick är, des-
so finare va han. Han va
aldes brunaktan. Man lag opp
en prä stora, stora tennfat so
lag mä som förmig. De har ett
sämmt där tennfat, som är från
1700-tale, om hä int ä gamla.
(P.O.)

Stina Olsson visade mig
tennfaket. Det var som en stor
djur talrik. Diametern var
omkring 4 dm. Djuret var 5-6 cm.
Hon berättade, att detta tennfat

användes endast till att vid kalas lägga upp sötosten på. Man tillredde också stekost. Den kunde också förekomma på kalas, men ansågs inte så fin som sötosten. Den kunde också ätas vid enkla tillfällen. Den går också under namnet burnost eller byrnost.

"Stekost va rälles i barmbräsfet go. Han va byrna, så han va så burn 10 go. (P.N.)"

Den kunde göras av hjemmjölkost eller käbst.

"Stekost gjord ve, när hona hadt káva. Di tog ve

o gjord häbrast. Te ketta oyr,
 så dä stana, o så tog ve
 o tog oyr asten ur än där
 marsan o lät han rimm är,
 så han vart rikket lörr o
 fir. O så satt man in ann
 i "unjen o byna o sst sver
 mä smör, så dä vart så brunt
 o fint. Dä va "sugsh. Man
 ut dä kallt mä brö." (L. J.)

"Sinn där bynast
 va öbarmhäfset go." (P. S.)

"Te gjord fjerrisshs-
 ost hemma o byna, så dä vart
 bynast." (P. O.)

"sugsh = sovel
 "unjen = ugnen.

"sst sver = öste över

"Dä var en del, som
for i "oskas i gjord byrost är
sötast i. Men int skall man
man väl oskas så int" (S. 21.)

Av rämjölkten tillbedde
man kävdäns och kävorst.

Man gjorde också någonting,
som man kallade ystning.

Av getternas rämjölk gjorde
man kilhugga. ^{rämjölkten} Den användes
äls också till pannkaka.

"Någon gjord ve ju käbo-
rost. De satt på rämjölkten i en
karkull på ysm, så då feck
sana, i så tog ve egg ost
så han halna. O så feck ve

"oskas = öchla.

ät brö ve hävosten. O dä
 hämma ve ju int behöv vä
 smör, för allre hämma ve få
~~ett~~ äshas o ät två sorters su-
 ggl. I blann hämma vi koka
 ägg mjölk o ät ve hävosten
 o. Men så i blann, när ve
 hadd gött om rämjolk hämma
 ve ell ägg unjer o sätt in
 flera former mä hävdans. I
 blann lära ve blanna mä
 annan mjölk, så han int
 skall bi så hä (hård) elsk
 man vart rakt le ve en där
 hävdansen. Man feck dä för
 ofta. O gjord ve rämjolk är
 getti, dä kalla ve dä för

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
 Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA

GST.

Fig. 1

jiltäyvä. (L.F.)

"Hävdans! ja då blam
 ve, så då ysta i sett in i ungen.
 (L.F.)

"ytning två i gött
 i två vet ja int ja fått näm
 ammans är från i härra
 Man lär spräjj ut (spräde ut)
 rämjölken mä amman mjölk.
 O så röi man, i då får stå
 i liksom ysta så." (P.K.)

De rätter som till-
 beagades av mjölk med tillsats av
 öl eller dricka är ölost, dricks
supran och ösupran. Alla dessa
 soppor ansågos rymligt näran-
 de och välgörande. Ösupran

a

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
 Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
 GST.

Frgl. 1

användes som sjukmat. Särskilt
gav man barnsängskvinnor
den, ty man ansåg den va-
ra mjölkdivande.

"Öst drack ve, när
ve kom in i va fysser i
kylor. Där va opp hoka mjölk
mä drucka i sirap. Ölsyran
dä va kokt på vetmjöl i
sirap i öl, riktigt gött hem-
byggt skäll dä vära i go
mjölk. Där gjord man stora
krukör i gick till döm, som
hadd "fält smält. Färingbadd
sa ve mä om ölsyran. Ett gött
ölsyran va gött i gjord gött

"fä smält = fä barn.

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA

GST.

Figl. 1

i kröppen. Var enda lördag åt
 ve ölurpan. Drecksurpan va
 sämmör. Häringbadd va 'villör.
 Men man kamma få drecksurpan
 bra o. ja hadde fått ~~me~~ dä
 så gött här om dan, så 'hä-
 ran sa. 'Nu har Du sllt koka
 häringbadd för dä här a" så
 gött, så dä här kann dä int
 va vanlet drecksurpan. Var enda
 längfeda skäll vi ha saltströming
 o prörön (potatis) o drecksurpan.
 O albe än skäll få ha en smör
 gas prä längfedan. Dä skäll
 en få si mycket ormar, sa döm.
 (L. y.)

Landsmålsarkivet, Uppsala 17626
 Vivi Wendin, 1945. HEDESUNDA
 GST.

Fig. 1

'villör = bätte. 'kärnan = korlarna

"Dä, döm feck barn, kom
allte närmare släkten mä en
ölsuppskruka." (L.F.)

"En krukka mä rik-
ket, gott ölsuppan, på extra starkt
öl skall dä göras, dä va bäs-
smät. En 2-litörskruka skall
man ha 10 sa skesprör tell. Men
koka drucka mä kanel 10 sa
rädd döm är mä ma mjöl
& mjölk. (P.N.)

"Nu kan döm int
koka jämbad. Nu kokar döm
mjölk & dricka & rer är. Men
för lät, döm drucka stå, &
koka mä kanel, & sa redd

skespa, plus skespor = skespa skespor

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin, 1945. HEDESUNDA
GST.

Fgl. 1

döm är mä mjölk o mjöl sä
han vart så lunn o tjock o gö.
(B. B.)

Härngräddde ansägs för mä-
god extra gott.

"Döm, som kom o
hadd fäbodag, skall ha mjölk
gröt o flökas, för döm hadd
lång väg o gå." (L. J.)

"Döm, som kom o
skall ha fäbodag, skall elke
ha en kopp mä flökas (L. J.)

"Just när dä hadd
böija brytts ner, hämna döm
ha opp hits på ett fat, om döm
lyckt dä va nämn, som skall
.....

"älke anse syran som neutr.

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin, 1945. HEDESUNDA

GST.

Frgl. 1

ha k bärta." (P.P.)

"Diöm bruka bju på smörgrädda, när ve kom o häba på." (S. U.)

På mjölk kokade man också en del vällingar. Hade man ont om mjölk, blandade man i vatten.

Den vanligaste var mjölkvälling eller vanke välling. Man kokade mjölk som man röde ned mjölk^{mjöl} till man fick önskad tjocklek på vällingen.

Litet finare ansåg man slätvälling och slänk-välling vara. När man yjorde slätvälling kokade man upp

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA

GST.

Fgl. 1

mjölken och redde den med
 en redning av mjölk och mjöl.
 När man gjorde stänkvälling
 kokade man upp nyribad mjölk.
 Sedan mjölken kokade upp, gjorde
 man en mycket stadig redning
 av mjölk o mjöl. Sedan tog man
 en visp och liksom stänkte
 ned redningen i den kokande
 mjölken, så att man fick en
 grynig välling. Ville man
 ha det riktigt gott, kunde man
 sedan ha i ett ägg.

På hösten, då skörden
 var över, skulle man ha stök-
gröt

"Ve Michelsmäns då skall

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
 Vivi Wendin, 1945. HEDESUNDA
 GST.
 Figl. 1

44.
ve ha "slättgröt. Då va risgryns-
gröt ma' go mjölk ve." (L. J.)
På hösten brukade man
också koka vetmjölsgröt.

"På hösten minns ja
vi skull kok gröt av mjölk o
vetmjöl. O så slog ve iopp gröten
i ett stort fat, o så gjord
döm ett höl i mitten o lag
dit en bra nog stor kluns mä
smör, o så satt ve alla runt
i kring o doppa sken i smör
o slog en grötklump o iat. Då
fick vi ingen mjölk, dä dä
va smör. Då där kalla ve
för smöröga. O o va dä va
gott. Då där va kalas skä
I med slättgröt menar man också jävla kalas

ja säga. (Sj)

Man kokade också bä-
mosgröt. Den kokades på vat-
ten, mjöl (korn- eller rågmjöl)
och lingon eller blåbär. Den
vanligaste gröten var vattgröt,
som kokades på rågmjöl och
vatten.

Till gröten åt man
i allmänhet mjölk. Men i nöd-
fall kunde man äta dricka till.

Ingen av sagesmän-
nen kända till att färmjölkh
använts i matlagningen.

III. Mjölkens förvaring; gräddbildningen.

Hemma på gårdar
hade man i allmänhet inte

något särskilt förvaringsrum
för för mjölken.

"Ja, mestadels hadd
döm eget (egen domligt) nog inga
särskild bo eller hammar för
mjölken, utan dom hadd mjöl-
ken i ett skåp eller stor
skänk på natten. Sen på
mån dan efter skall han bä-
ras ut o stå i hallen. Men
han skall stå i värmen på
natten. Men sen då sätt
man ut på på ett stort
bord i nylan. "(L. J.)

"För nog mjölken
i skåp i kök." (O Ö)

"Dä fanns dom, som

Landsmålarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin, 1945. HEDESUNDA

GST.

Frgl. 1

47
hadd hollar (hyllor) runnt
väggan te bä mjölk o ost i kötes.
(J.O.)

Samma uppgift lämnas (P.N.)
och S.F.)

I fäboden hade man
en särskild mjölkbo i samband
med boningshuset.

"Hä" fanns allte två
rum i fäbon, o där ena anv-
vänd ve allte te mjölkern, mjölk-
bon, sa ve. O där fanns hä hil-
lör runnt väggan för mjölk o
ost. En del hadd int mjölk-
hill hollör, utan dom hadd
mjölkstega. Där va så par tangt
millan pinnan, så ett mjölk-

tröj passa precis." (S.O.)

Det härl, som använ-
des vid mjölkringen kallas stä-
va eller bungke.

"Ja, ve hadd en
stäva mä skaff prä it ene sidan.
o så var han litz vidare oppät."
(S.Y.)

"Ve sa dä bungke. Men
i Färnbo (Österfärnebo) o it dä
hällö sa döm stäva. Ja, i alla
fall hadd ve en sämn där
träbunk o mjölke i. Flamm va
nunn o bagga, o så var ä" en
oppständars prä ene sidan. Ja
dä fanns döm söm hadd två
oppständars o, men dä var

.då int ni ranket. Senn hadd
 ve en mjölkbytte o slog ner
 i. Hä var en träbytte mä
 löck, mä handlag på o en
 byttepinna, så "löfvs sätt fast
 raket. Ve har alle höje mjöltern
 i bunken o slog i bytten o
 bar in. Sila gjord ve alle in-
 na. Senn kom dem ju mä plät-
 tinskar. Men int var så sä för. "(S.F.)

Även I.O. uttrycker att
 stäva egentligen är Östergärnebo-
 mål.

När man kom in skul-
 le mjöltern silas.

"På värm, när ve

"löfvs = locket.

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
 Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
 GST.

Frgl. 1

"vor vor, dom en värbit, som
 va sättilt "glisst o du skäll
 användas te silduk. Di lag dom
 en bit på en sil. Han va
 så ren o bygg. Dom ~~var~~ som
 va noga kanna kot dom varan-
 mon dag. (L. Y.)

"Te hadd en bleck-
 sil mä höl på bötrri, o si
 lag ve dit en värvel duk. Te
 vor sättilt. Silklubar sa ve.
 Men int var ä så rennt alla
 gänjer. (P. F.)

"När ja börja va mä
 i fass, hadd ve ribar av trä.
 - - - -

"vor = värde "glisst = glest

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
 Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
 GST.

Frgl. 1

-2

O så lag ve i en silklub. (L. 6)

"Ve hadd liksom en rumm
skällning mä en mäsingsduk,

so så lag ve prä en bygbit. (B. 3)

Mjölken silades upp
i stora fat eller träg.

"För hadd ve trätrög,
ohka stora. Ja döm hadd sten-
fat en del mä. Döm kamma
rymma, är 2-3 kammor." (L. 7)

I allmänhet skumma-
de man inte grädden utan
rördes in.

"O herre gud samma
dåliga grejer är hadd! Ve
hadd ju stora trätrög. ja, nog

"storfat = skålar var lerhålar

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.
Frgl. 1

va dom då 1/2 m. lång. O
 då rädd är ju allte gräddan.
 Man bär sett hamnen för
 o lett mjölkens rimm umman.
 O gräddan blev kvar, o så
 tog man fingrö, o strök ner
 dä, söm, farkna ettör kantörö.
 Allu dä va frägar om o
 skamma på annat vis. O furk
 har dom vure. O int var dä
 väll så farlet hellör. En del
 va ju ren, men en del kamma
 lett bli o tvätt så o. Men ja
 minns, när ja gjord dä förta
 gänjen. Hä va ind så lätt hel-
 lör. När ja skall ha mjölkens
 i bröjs (bräget) vart gräddan

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
 Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
 GST.

Frgl. 1

omrörd. Men som juck trä
ju bäddor." (L.F.)

"Döm börja sett en
viss för, när döm skämma, för
döm lykt väl, då int va rikket
o sett hannon för. Men en del
lykt int om viron hella, för
döm lykt då fartra för mycket
grädde i." (L.Y.)

En del började och
försöka hålla en kniv för, men
många höll envist fast vid att
skämma genom att sätta han-
non för.

Man hällde inte
gärna grädden direkt i händer.
"Tjeman skall va

Landsmålarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.

Fagl. 1

hörr so ren, ulom när man
herna." (L.J.)

"Hä va'nt bra o ha
gräddor hä i fjernan int." (P.O.)
mjölkbrägen skuvad
renna.

"De bradd injern brömm
(brunn) på vallon, (fäbovallen) så
ve hämma int. kyl är mjölkem,
så hä hämma va värt o fä'n
o håll sä. Men brogns va ve
moga o håll ren. De gjord grän-
kvarter. De gred dönn mü kört
gränris, så dönn vart så vit o
fin." (L.F.)

"De gjord krävirkör själv,
gränkvarter, o skura, så lä

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA

GST.

Frgl. 1

vart så vitt, så vitt. O ja minns
döm så man skull lägg på
fölkber, så skull då bi rikket
vitt." (B.B)

"De skura mä sarr,
så då vart så fint." (S.B)

IV Beredning av smör.

Man kunde också
göra smör av getgrädde eller
getgrädde + grädde från komjölk.
Men det vanligaste smöret gjordes
på grädde av komjölk.

"döm ha jerna
itor jitor o. ha vat löst, men
ha va kräftet o got. en del
hona jerna i lag ma (tillsammans
med) annan gräds" (L.F)

gräda

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.
Frgl. 1

fjerna?

Skänna heter efter gammalt
 fjerna, och därmed kan man
 mena, arkingen endast själva
 kärlet eller också hela redska-
 pet. Man har använt sig
 av två typer storfjerna och
verfjerna. Storfjerman uppges
 vara den äldsta och vanligaste
 typen.

Skännan var laggad och
 bandad. Den var också stor-
 beroende på, hur många kor-
 man hade.

"Ja, vi hade då
 en sälln hög fjerna. Den
 var nära nog lika hög som
 jag, då ja böja. O så var ä

En del behåller skänna som femininum

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
 Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
 GST.

Frgl. 1

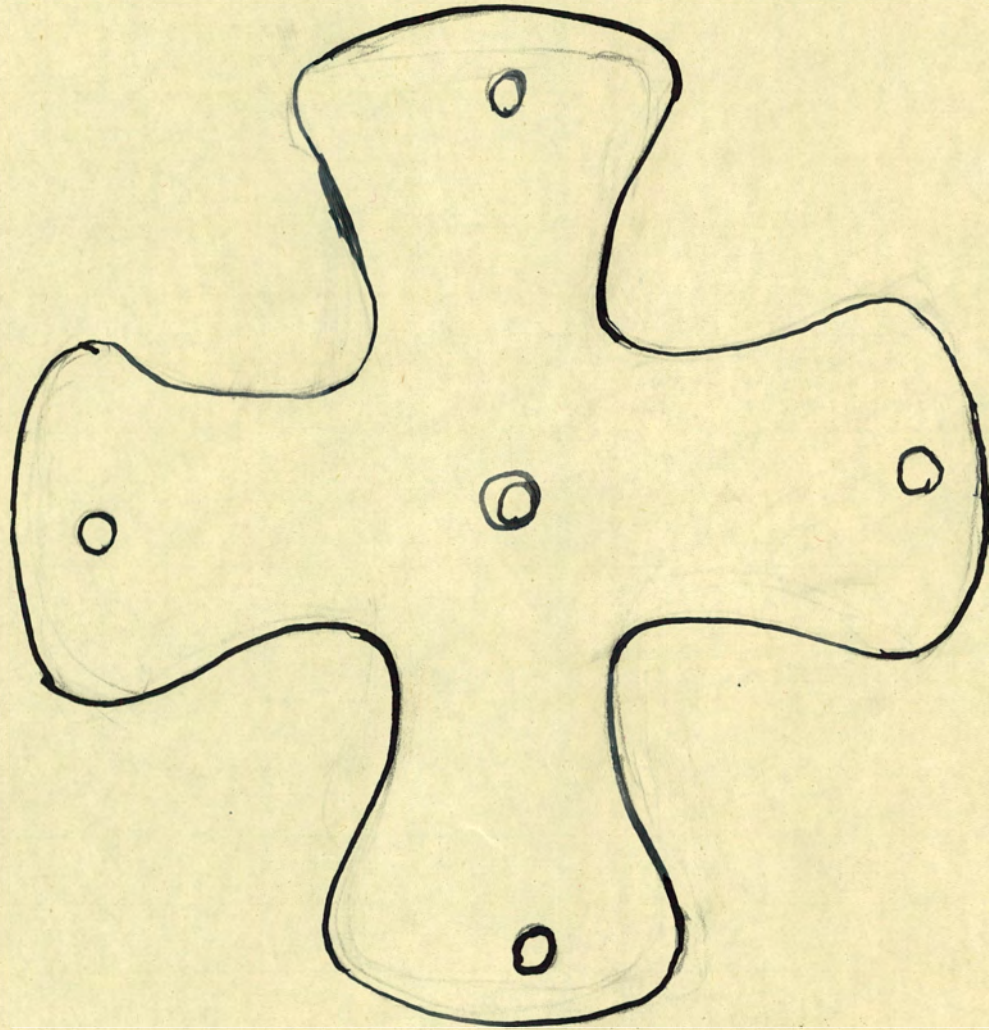
en stav. mä ett krog i ären,
 o så var ä en färspinne
 rätt ijerrom, så dä skall itt
 far. O gräddor kanna va
 så tjock, så i blann kanna
 ve lägg tjerran, o dä rann
 int ur ända." (L.F.)

"De bönd alle i en
 liten vattkvätt,innan ve slog
 i gräddor. De böja ha säm här
 vertjerna. Dä va söm en rum
 luma o ett ^{rumt} ~~rumt~~ tjul inni,
 o så gick veror inni. Sä
 sett ve tjule i her o vera. Dä
 var ett lätt lök, så dä int
 skall stänk böit så mjöjt." (L.F.)

Man kunde också till

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
 Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
 GST.

Fgl. 1

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.

Frgl. 1

verka smör genom vispning.

"Döm, som kamma, hadd
en ko hemma, när ve var i få-
bon, så döm skall kamma håll
så må mjölk te husbehov. O då
skall döm visp en märke smör
i blann. Ett skälpann i viskan
skall döm helst ha. (L. 7)

Ofta kunde man miss-
lyckas med kammningen.

"I blann varst då så
"härjerna. Om kornö slog in,
kamma än få fjerna ett helt
dyngon. Döm hodd kornö va
föggjord, då då varst på då

"härjerna = svart och arbetsamt
att få smör.

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.

Fgl. 1

kornö ?
?

där visö. (L. 7)

"Ja, ni om komrö bör
ja bi sin, då varst hä hä-
fema. Om en o två kor varst
sin, då kanna hä kantes gå,
men varst dä 3-4, då var ä
rakt omöjle. Men ni döm hodd
döm fögjord komrö för döm.
Ja minns dä var e gumma
i Hofsta hon skall int få
gå in i "fäss", så rädd var
döm hon skall förgöra komrö."
(O. O.)

"Döm hodd myffs döm
fögjord. O en del hadd dä så
myffs köntör för sä o." (S. U.)

"fäss = badugården

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wändin. 1945. HEDESUNDA
GST.
Frgl. 1

"Tacka häls för hä, att
 hä kamma lett bli o bi smör.
 Då lära dom kart gällringanö
 i gräddor. Mor va ruset utsett,
 så dom lära kart gällringanö
 i gräddor. O då slog allre
 felt, då vart hä smör. Men
 hä va könstet mä då där
 smörö. Då vart 'yrt och mjukt.
 Te halta då för trollsmör. Men
 hä gick ju o äte." (P.N.)

"Ja, ja lär väl sä-
 ga alldes, som då va. Har
 ä hälfjerna, så lära dom
 lägg i en stant. En silver-
 stant lära då vara. En köp-

 'yrt = grynigt, inke smidigt.

parstamt dög int. O berymlet
 nog, så vart hä smör, va dä
 nu berodd på. Men ni dä där
 berodd på korvö. Stog döm in,
 var dä hälfjerna, men var ä
 nyburra kor (kor, som nys kal
 val.) dä var ä lösfjerna. Men
 döm trodd näm hadd förgjort,
 när dä int vella bi smör. (B.B)

Man värnde grädden
 en smula på spisen, innan
 man böjade häringar.

Den regelbundna takt,
 som upptod, dä man häma-
 de kallas jänjü.

"Döm va tvunjen
 o lär så häll fjensju, annars

stänkt hä övvi. (S.O.)

"Si innas än bänd sä
o håll tjentju, var ä dä för
svart. Hä stänkt övvi o
kattö" lag sell o sluke" (B.O.)

"När dä böja farbr
stoj, dä skall man skrap
ner. Dä var ombrytke, sa ve,
när dä böja samla sä, o dä
var säm grädde man skall ge
smaka. Fökas sa ve. (L.F.)

"När dä var ombryt-
ke, tog ve o stök ner mä
fingrö. (L.F.)

Efter jädra kärningen
skulle myskan smöret tas upp
ur tjenmjölken.

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA

GST.

Fgl. 1

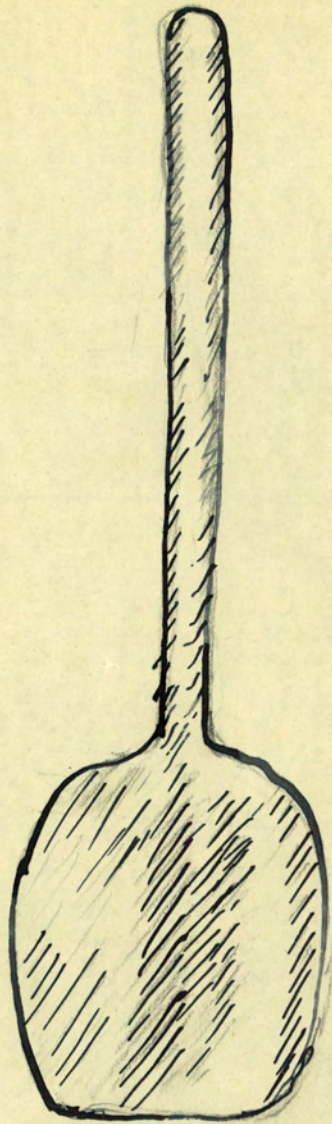
ja, när då hadd sam-
 la sä, tog ve o skapa ner dä
 mä hamnen o tog opp dä
 o lag dä i ett hög o mäng-
 sa o salta, en del va van-
 brogen på fäbofigan, så hon
 feck int salta. Man knäda
 smör mä värsilda bräcker.
 Döm skall va lts bräcker
 o man feck int använd
 döm till nå annat. O döm
 skall var är mä härt o stekt
 bräcker. Merbadels var dä björk.
 (björk) (L. g.)

"De skild i från tjenn-
 mjölk o lag smörklumpor
 i en ett bräcker o ärbeta o

Landsmäsarkivet Uppsala 17626
 Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA

GST.

Fgl. 1

Smörstov, som Lena Jonsson
fick i unga år av en man-
lig vän.

Skaffets längd. 3 dm.

Själva skerbbladets längd 12 cm.

" " bredd. 10 cm.

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.

Frgl. 1

sköljed mä fresket vatton o
prika mer te salta alre i
fäbon. "(S.F.)

"Döm salta mit humma,
för fäböjigan var int betodd
o gör dä rikket "(G.U.)

"Döm skäll brätt
o buke dä. "(P.V.)

"Döm tog oppr dä i
et hög o skog o buke o
salta, o sä buke döm färja
dä för o. Men ja tror int
döm gör dä nu int. "(O.B.)

Man färgade ofta
med morotsratten, men man
kunde också köra smörfärg

"buka smöret = arbeta smöret

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin, 1945. HEDESUNDA
GST.

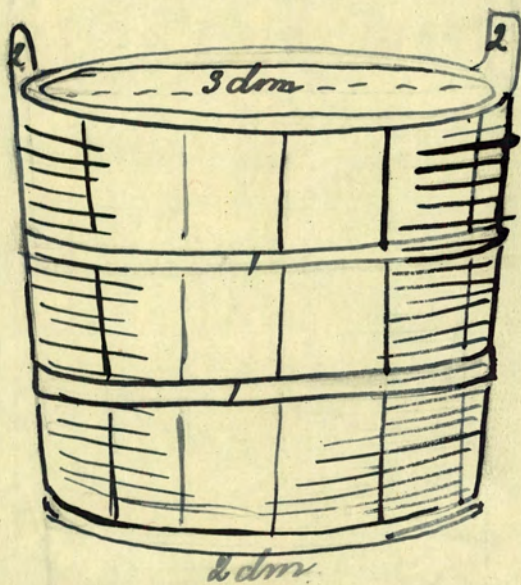
Fig. 1

på apotek i Sefle.

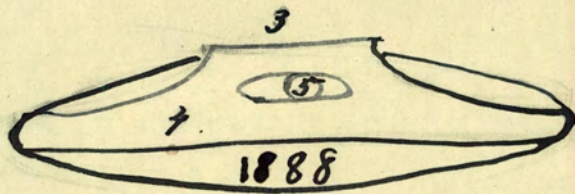
När man ansåg, att smöret var tillräckligt arbetat, packade man ner det i smörbyttor. Dessa voro laggade och bandade. De voro gjorda av något hårt träslag, vanligen en. Men även björk användes, undantagsvis även ek.

"Döm hadd lagga byttor. Döm va så hård o slät o fin. Dä feck int gärna va järnbarn, för döm röta. (rorta-ide). Döm, som hadd myffor kor hadd större byttor på en 7 skålpunn. Men dä fanns minnör o på 2-5 skålpunn. (L. 7)

Smörbytte av en.
Ägare är Lena Jönsson.

- 1 band
- 2 uppständer
- 3 lock
- 4 handtag
- 5 bytthunn

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.

Frgl. 1

Men det var inte alltid man packade med smöret i byt för. I bland arbetade man det och formade det till en ~~en~~ ganstka fjock rulle.

De kamma ärbet dä le smörrullar o. De gjord bä små o stora smör.

En gång i veckan fraktade man smöret från fäbodlen hem till gården.

Vid kalas och dylikt ~~ni~~ kunde man brusa smöret.

"Döm hadd obika.

Döm kamma ta o lägg fram ett helt smör. Dä hadd döm bruka dä, sä dä va surmt.

o fint. Men döm kanna
 så ett sämt där runt smör
 o skär bitar är o o lägg
 opp skivöro." (L.J)

"Jm var då ja mä
 på nä kalas, då döm hadd kru-
 sa smörö. Döm feuk skär opp
 är smörklunser." (L.F)

"O döm lag opp så
 stora, fina smör, när då var
 kalas. O döm kruva smörö, så
 då vart så fint, så fint. Döm
 hadd ett "enkombt smörkruv. O jul-
 munns ja ve jämt skall ha jul-
 bockar i smörö. O döm skall
 stå där hela julen. Ve feuk var-

"enkombt- särskilt

sin resejulebok alla barn, men
vi fick int ät ogyr döm, förr
häljon va övör, för döm skall
sä i julsörö." (S. 10)

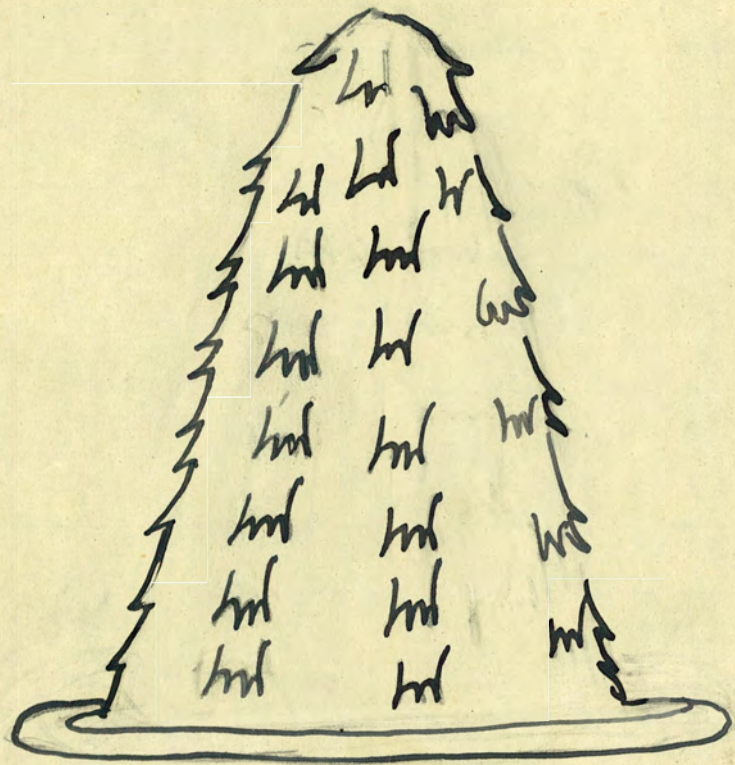
"De krusa prä kalas ja
vet döm kanna krus smörö i
bytta mä." (S. 11)

Krusade smöret i bytlan
gjorde man mycket, för att kon-
trollera, att ingen gick och mat-
sade av smöret.

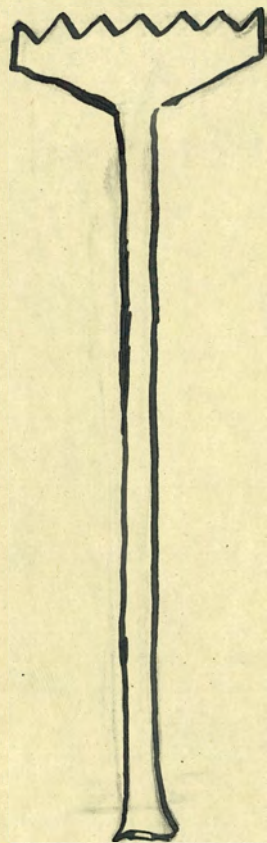
"De kalas skall sä
krusas, o sä bruka vi sä fört,
sä sä vart vidare redtill, sä
sä sä ut som en togyr o
sä tog vi ett smörkrus o krusa
sä sä vart sä fint, sä fint

Landsmålarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.

Thurat smör.

Smörkeus.

72.

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.

Frgl. 1

① en del kunna lägg hit persiska
högst opp. (P.P.)

Det smör, som man
behövde på färder, förvarades
i en smörask.

Man exporterade också
smör från sockrun. I stor
utsträckning sålde man det
i Sefle. Men också vid Söder-
fors bruk kunde man avyttra
smör.

"Döm kanna ha kär-
nan fall är smörbyttör i ö-
ka storlekar, när döm för te
stan. ① när döm kom te
"löjje, o skall sälja, så ställd
döm så där, o när döm
"löjje = löjjet.

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.

kom o skall köpa, så väntad
 dom ägg o ner på en smörbyt
 sa o slog ur smörö på bytt
 locks. Dom dela int gärna
 på ett smör int. Dom hän-
 ra ha ramma smör i blann
 o. Men dom dela int på dom
 keltör. "(L. 7)"

Dom har allk sällt
 myffs smör. Dom väntades int
 äta så myffs smör. Flä va mest
 ost o mest ost dom feck äta.
 Dom feck int iskas int. "(S. 21)"

V Beredning av ost

Beräkningen ost
 brukas också på mjuka ej håll-
 bara ostlag. d. ex. kälvost och

Landsmålarkivet Uppsala 17626
 Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
 GST.

sösort. Se vidare sid. 30 och framåt!

De ostsorter, som tillver-
kades inom socknen, var följande
mjölkost, färrmjölkost, sösort,
kärvost, gammölost, byrost
och mesost.

"ost o mesost skall
man alle ha te afförred."

"färrmjölkost god ve
herra. do behövd man int no
löjv. do stärra ordä" (S.O)

"Diä vanligast va
mjölkost eller, söm ve sa mä,
vilost."

Denno ost går också un-
der namnet värrmjölkost eller
vanle ost

Landsmålarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.

"Lunds-Skina i Ölbo gör ost fjemmjölkost. Hon har mjölk o har i fjemmjölk o kettlar oppr o väter då stann i hop sa. Hä är mätbart." (S. 21.)

Man tillverkade även ost av getmjölk. Den ansågs för mycket fin och var en begärlig handelsvara.

"Ja har väre te stann många gånger. Diöm skall va finare än annan. Diöm va mindör (mindre) o dyrare. 2 kr. hämna man få för en getost." (S. 21.)

"Dä gick än 17-18 l. mjölk i en ost. Mer gjord diöm

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.

rämnmjölksort. Men han skall
 int få va sur int. Men dumt
 nog for döm o slog i skvät-
 tar mä surmjölk, o, om döm
 hadd nämn. Men han vart
 int så fin då. O så gjord
 döm "löymjölksort. Då tog
 man o värmd nyila mjölk, o
 så lömd man i löymjölk o
 löjvatten. Men han vart int
 nå fin sämn där löymjölks-
 ort. Han vart grynne." (S. 7)

"Döm tog mjölkern,
 fast han hadd surna. Men då
 tog döm o ketta opp annan
 mjölk först, o så slog döm i

"löymjölk = surmjölk.

svinnjölken ettörät. (L.F.)

"Döm kamma wa
samm dälur mjölk. Men dä
kom gärna "ängon in i orbi".
(L.O.)

"Gammalort gjord döm
mä. Dä skall han spraras." (L.Y.)

"Gammalort skall
man gör iv extra go mjölk,
helst nyra. Dä va julorton. (L.F.)

"Uch ja minns samm
där gammalort. Ja minns en
gammal gubbe, som var så för-
tjust i samm där ort. Han rätt
o knacka ur markon, o sen
ät han oppr döm. Döm va

"ängon = mark

svart på huvud. 'Dä' är ~~svart~~
bärö ord dä här ^{sa kan} id. (O. Ö)

Ortlöjre går under be-
nämningen löjre eller löjrevatten.
Det köptes på apotek i Lefle eller
tillverkade man det själv.

"Döm gjord ortlöjre
själv o. Döm gjord är kälv-
magar. Döm sog döm, när
döm var ett par ricker. Dä
sog man o gav 'an mjölk
lidet på 'mên o etör vissa
timmar dä, vi skall döm sa
kälvorn o slakta'n. Hä va
noga, att döm gjord dä i
vatt li, o dä sog döm vära

'mên = morgonen

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.

Figl. 1

prä en där mjölkon. Då hadd
 hä vurt ord är han. Han
 va i löppiln. Då var en
 särskilt maga, ve sa löppiln,
 o så sog ve o ~~sa~~ ränna
 bort hö o gräs. Egentligen
 skall dörr int ha fått nä
 hö. Men allte härra dörr
 ha "dräje i så nätt stä, o så
 lag ve opp prä en ballrik, o
 så haka ve "vänstörⁿ, o hä
 va som en ann rumm häring.
 O då hadd ve "la-mä dä däi
 annra. O så salta ve. O så skrapa

"la-mä = tillsammans med.

"dräje = dragit. "vänstörⁿ är tydligen

ve skinnö o salta hä o. O
 så rydd ve i hofv dä o skyp-
 pa i en där orten o "sett
 i en brästicha. Senn hängd ve
 opp dä, o dä fuk "lozka. Senn
 minns ja ve hadd an i en
 brun bruka, o så när ve
 skäll ha löjvatten, så slog
 ve på vatten o tog hä. Senn
 kränna ve lozka än dä löjvilt
 rjän. Man feck int ha så
 myggr, dä vart hä (orten) härt,
 utan än skäll ha "lagsamt" (Sj)
 "den god ortens gäst.
 man tog en spök i man
 han had dröje i sa no stra.

"sett = satte 3) lozka = lozka "lagsamt = lagom.

ve tog ^{våra} ~~våra~~ pro löpils. han
 skol sältas bra nog myffis
 o sen lig o löjka. ve had
 brädelrikar. ve had da pro or
 son o rätta ren da o löjka
 sönder me groft salt. sen
 skol man stopp tebakts mäsar
 o set da pro lök. sen lag
 ve da i ~~da~~ lök i en sten-
 kröka o da fek sta o dra
 no dar. o sen tog man men
 mätgè av da dar löjvåter.
 o sen skol da löjka rjör.
 man höva använd en da
 löpils flera gözst. man
 or del va nog so däm
 o hästa ~~lof~~ löf an" (P.O.)

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
 Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
 GST.

Dä man skulle tillreda ost, så värmdes man mjölken i en koppraskittel. Uppvärmningen skedd i köket.

"Man tog en kittel, en ostkittel, o sett de stannings. En koppraskittel skall dä allte vära. En 17 18 l. mjölk tog ve te en ost, o senn hadd ve i löpvalnö, o så hadd ve en stor krägla^k o rörd ostor mä. Länna tog man sjäbr, o man tog många för o skryta mä. En del länna ha en 5-6, när dönn kom från stogon. Jag hadd dä allte en 2-3, när ja kom från stogon. Man

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.

rörd så smält, så smält mot slutet så." (L. J.)

"Man rämnd allte direkt i kitteln, o so feck dä så kus dä släppa så. Ja ve rörd ju om mä en kräkle." (L. J.)

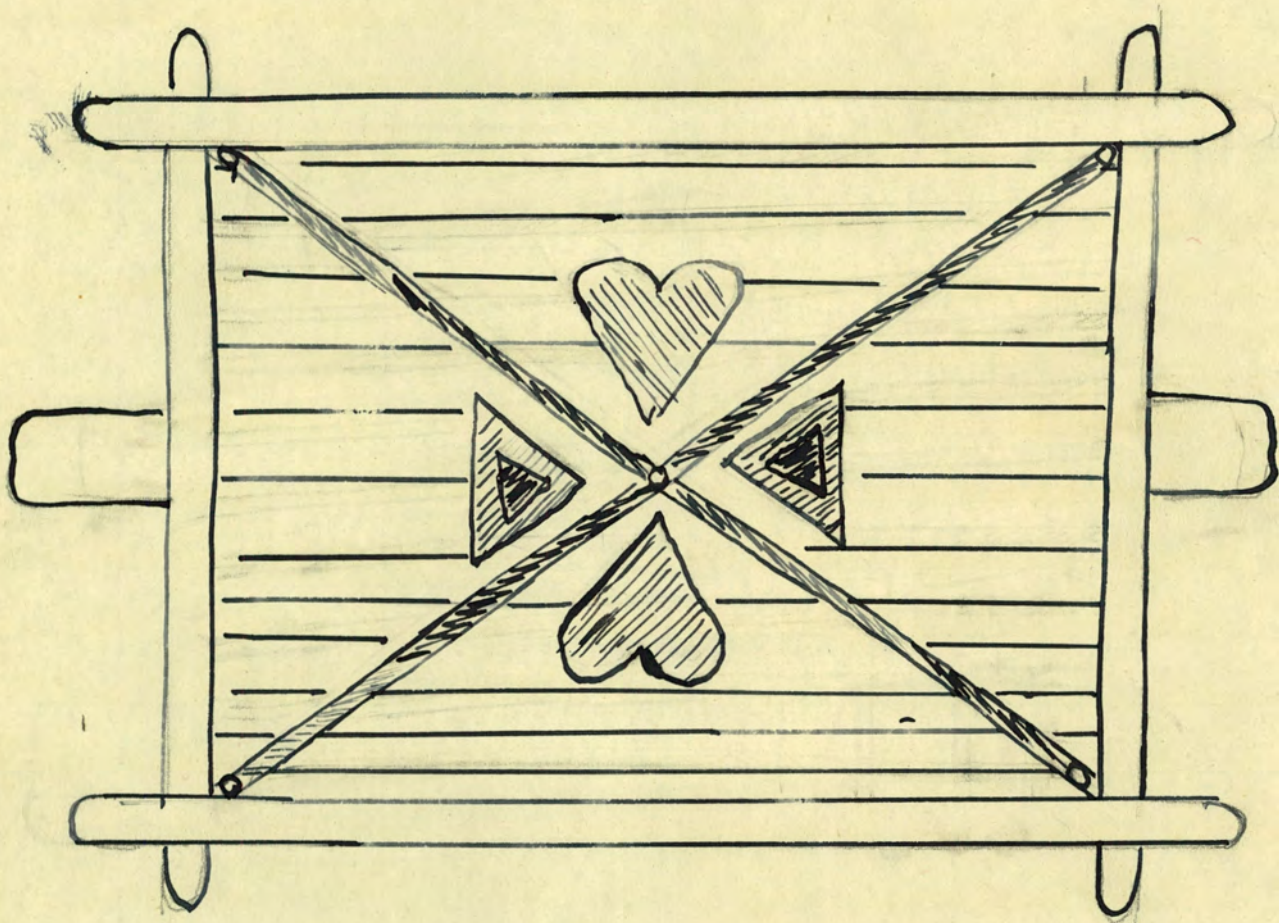
Ortmassan togs ur varslan med blotta händerna och pressades ned i ett ortkar. Detta var fyrkantigt, o försedd med fem träl, för att varslan skulle kunna rinna av. Vanligen saknade det lock. Ofta var ortkarets botten mycket utsirat. Olika storlekar funnos. De minsta typerna användes ofta till

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin, 1945. HEDESUNDA
GST.

Fig. 1

Östkar.
ägare: S. Uggla.

85.

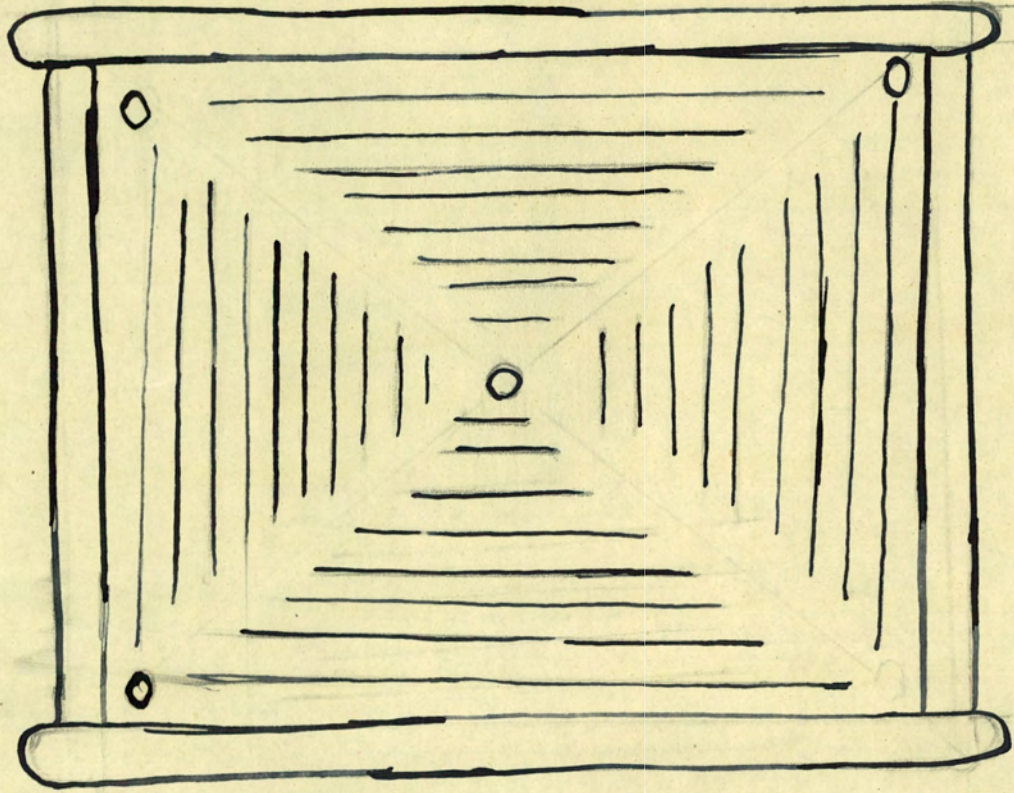

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin 1945. HEDESUNDA
GST.

Frgl. 1

Ortkar
ägare: Lenna Jönsson

86

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.

Figl. 1

84

till gelöst.

"De tog o vaska i
 kring i ortkare mä hitö vaska,
 o så tog ve ortmannan ur
 vasken mä händrönö. Allre
 man hadd mä annat än händ-
 rönö se dä int. De tog upp
 en "skopra o hadd ner dä i
 ortkars o lucka o lucka, o
 så värrd ve dä. De tömd ur
 dä på hännön o värrd dä
 o hadd sebakas o lucka.
 Så där gjord ve en par,
 he gängör. Dä fanns en o

"med skopra menas här ungefär
 så mycket, som ryndes i en ^{minlär} skopra

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
 Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
 GST.

Fgl. 1

annan, som hadd löck o,
men dä var dä orarlet,
kan ja säga. (L.J.)

Diöm hadd int löck,
utan oron skull 'stälpas opp
o läggas kebaks, så kan vart kuse
på bä rior. (B.B.)

Alla andra sagesmän
~~yrge~~^{yrge} att det utslutande
användes orskar utan löck.

Med ortmus menar
man en liten bit av ortmas-
san, som man log upp och
gav smaka. Merbadeb var det
barnen, som skulle ha en

"stälpa = stälpa

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.

Figl. 1

sådan liten smakbit.

"De tog lite i kammön
 o rulla i hop o sa: 'Här
 har Du en ostmus!' O ja
 minns dä var en gumma,
 som ve for o 'mona om'
 för hon kunnat passa korvö
 o litö si där åt oss i blann,
 så hon feck lite te bärka
 är oss. Men en gång sa hon
 te mäg. 'Du kan int tro så
 lussen ja vart, för ja int
 feck en ostmus är dä, när
 du höll på godd ord. Int hadd
 ja tänkt på hä. Men hon
 höll på dä gamla.' (L. Y.)

'mona om = måna om.

"Orkus skall barnö" allte
ha, en liten "källör vändera"
(L.O)

Orken skulle också saltas.

"När orken hadd
lötkä lite grämma, så då var
söm ett luntt skinn, då
salta ve. Ve salta millan
orsanö." (L.J.)

"Min far ²forke ös
så, att ve skall salta i ortkare
O var ä dälom mjölk salta ve
inni orken mä, så int ³ängon
skall kom in." (L.F.)

³ängon = mark

²forke = förmara, uppmana allvarligt

"källör = ett runt stycke

Efter en par, tre dagar
logs orten ur ortbaret och
lades upp på hyllor till tork-
ning.

"Ja, tänk hur ä var
för. Då var döm ut rädd
för damm o lort. Ortarrö
hadd döm på brädor unnö
bakö, då va så inko liksom
hillor, ~~da~~ där döm lag o
skinnstörka. Man lära värme
döm (ortarne) i blann." (S.F.)

"Ja, ja minns ve hadd
en bräde i lake för torkning
av orten. O där feck han sitta
i damm o lort. Hä kamma bi

"torkning = torkning" Väcke föm läfjs

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Wivij Wendin. 1945. HEDESUNDA

GST.

Fgl. 1

2

så mycke ängör i orten. Men
 ve iat oppr an i alla fall.
 En gång i veckan frak-
 tades ort från fäboden hem
 till gården. "När dom kom
 o skall (o) ha fäbodag, så
 skall dom alle ha en korg
 (korg) mä ort o mesort mä
 sä hem." (S. O)

Särväl ort som mes-
 ort var en viktig handelsvara.

"Dom hadd hela
 grännör te stas mä ort o
 mesort. Te såld te Södörförs
 mä, dom va "fäjon o fä
 zop mat. dom va gra i

"fäjon = förfurst i

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
 Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
 GST.

Fagl. 1

2

mat på södsjö (L. J.)

VI Beredning av messmör

På varslan, som
uppsod vid ortberedning, kokade
man missort. Missorten rördes
med en särskild stov. Den
var ganska trär nedtill och
av något hårt träslag. Den
kallades messmörstov.

"I messortgrytan lära
man röra, tes då fjöckna. Ye
lära röra, tes då vart väg ije-
nöm. O sä skall hä kaltra
i grytan, annars vart trä
'sannet." (L. J.)

Messortskokning skedde,
så fort man hade någon vanda

'sannet = sandigt

att koka av.

När vasslar kokats till lagom konsistens, fick den kallra litet. Sedan pressade man ned den i en skopa eller ett vanligt ostkar, som bekläddes ^{bekläddes} med en linnebrasa. Mesosten fick stanna i ostkaret, tills den blivit alldeles iskall.

Man kokade också gelmesost. Den ansågs för särskilt fin, och man fick bättre betalt för den.

Det alldeles särskilt intressant bland samtliga rågermän intar mess-smörbullar.

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.

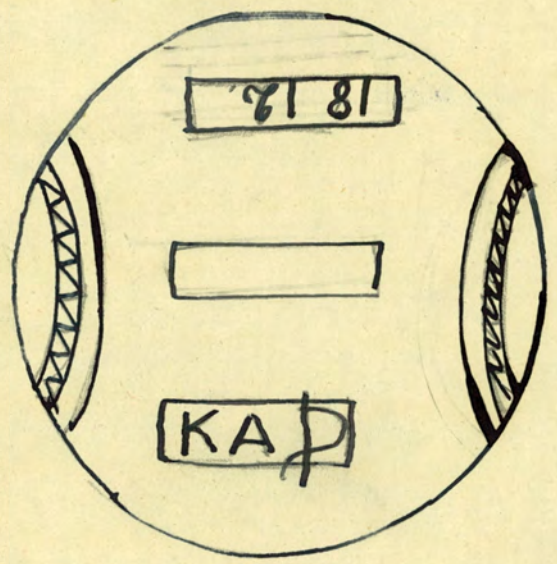
Figl. 1

Den går under ett flersal benämningar. S. ex. sösmör, sösmörbulla, götarrs, göta. Den tillverkades med tillhjälp av s. k. mesostkrus och dorisar. Mesostkrusen tillverkades ofta av grofkar, som gav dem till flickor, som de voro intresserade av. De voro ofta mycket arbetade och utsirade. Dorisarnö voro också av trä; de voro omkring 7 cm långa och litet grövre än en bändstika upprät, samt avsmalnande nedåt. Flest skulle mesmörsbullar göras på nyibad mjölk och det var fest, då fäbopigor

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
 Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
 GST.
 Frgl. 1

Undersida av mess-
ostkrus i Hedensunda.
ägare: Sina Olsson,
Åhs

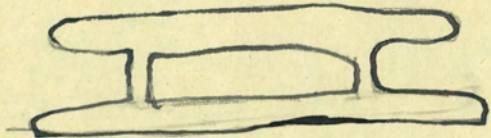
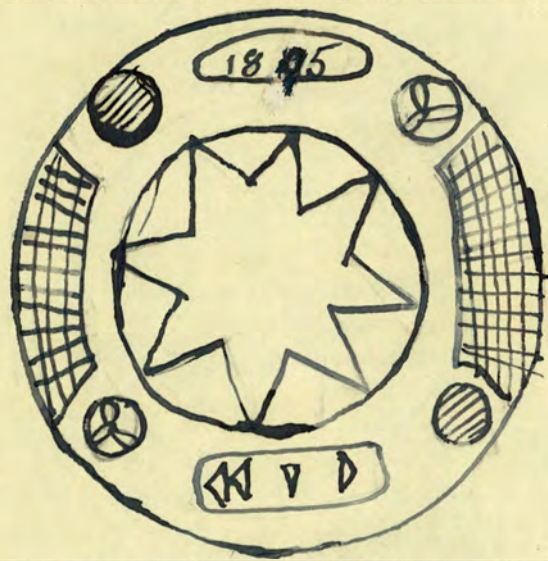
Översida av samma
messostkrus.

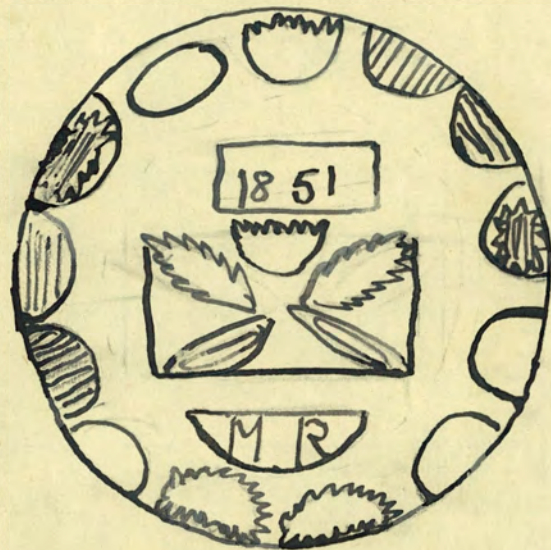
Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.

Fig. 1

Messorshrus under-
ifrån och från sidan.
Ägare: Skiva Olsson, Åhs

Messorshrus underifrån
Ägare: Gustav Elggren,
Ulanda.

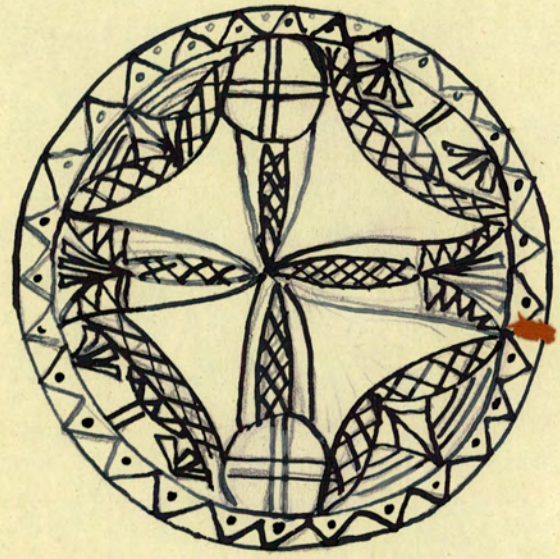
Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA

GST.

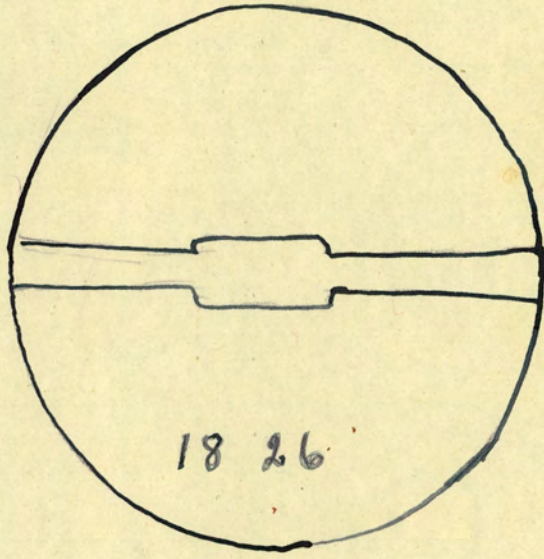
Frgl. 1

Menorthis. n. 11
Ägare: Gustav Uggla,
Ulanda.

Undersida

Översida

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
Vivi Wendin. 1945. HEDESUNDA
GST.

Frgl. 1

na fukt baka musmörsbullar.
 Ofta gav man prövkanna smaka.
 Sista kvällen man var i
 fäboden bakade man musmör-
 bullar. Men det hände man
 gjorde det på andra tider och
 så.

jöymörskor skol ve gör
 av mjöla mjölk. de fuk ve slas
 dom (korna) i vata. o so skol
 de kökas, tes de slas o rulas
 o träs o prälas ut. o so had
 ve kruvar o dörvar. ve fuk präla
 ut, so dom var som et litet
 byllök. iso tog ve et sont de
 kruv o set de på mifr. de
 var som en rån bit av trä

Landsmålsarkivet Uppsala 17626
 Vivi Wendin, 1945. HEDESUNDA
 GST.

Figl. 1

skor som en sköpsböla för ett
 injektör. och så var det ett händ-
 lag. och för imman va de äla
 fasoner riter och bromsar. och
 sen var det och så sönna de
 dörisar och krusa kanten. had
 man non pröjter, som va lite
 igta i en, så brukar han jör
 en som det makarier och m.
 man brukar je dom (pröjterne)
 smaka som de mämsböla.
 dom skol ha en hel man
 ve lära Gik herr och. var man
 hos ~~en~~ en smal böns, fek
 man jör mämsböla^{är}. (L. 7)
 "görlans jöd ve en

"det finns hus, som saknar handtag ochni

bärs mysk. ve köka i hop
do o präva, so han int fast.
na ve, o so smed ve präst
o lag pro ha o "källa ut.
o so tog ve et misshandels o
källa till mitt pro, o so tog
ve dörisar o kräva häntom.
da dar fek ve jära o je bot.
"val du ha till gäta sa sa
ve?" (L.F.)

"Ve jek i hop jän-
tons pro vor val o baka
misshandlar. ve stald om do,
so ve fek mysk o köka i hop.
da var do ma da röligast,
som fans, var ve fek köka

"källa ut = rulla, tavlta ut.

mässor**sb**älar o so got, som
de va."(P.O)

"sora de mässor**sb**älar
va öbarmhäfet go, ja mins
ve lag nedanför "våjor", när
jättern kom hem från fö-
bön, o när dom kom yttre
av fram o skol ha sora
der, o do fek man ialte en
ilor tra. ve lag dom i "mysan
o set ja es han i jär."(P.N.)

När mesorten blev haid
och gammal, kunde man göra
messmår av der.

"de han blev ^{had} had
o ter, künna ve sa o riva, n

"våjor = vägen ²⁾ mysan = mässan

o ha ner lita grädde o rör
 i kop o en liten smula salt.
 Då där va rikt kalasmat (B.B.)
 Sagemän: Skira Olsson, Korgård
 Ås f. 1860. Lena Jönsson, Berg f. 1865.
 Lena Frisk Ås f. 1860. Per Norström
 Holmen, Munn f. 1860. Olof Östlund
 Ås f. 1865. Gustav Uggla Ulanda
 f. 1884. Hainr Engvall, Ulanda
 f. 1853. Michen Norström, Valbo
 f. i Hederunda.

Mackmyra d. 16. 11. 1945
 Vivi Wendin